

ΣΠΥΡΟΣ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

ΝΑΞΙΑΚΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΣΤΟΝ ΑΜΥΝΤΑ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΡΜΟΡΗ (Κύθηρα 1720 - 1790)

Ποίν από χρόνια είχα δείξει ότι ποιητής της ελεύθερης ελληνικής μετάφρασης του *Aminta* του Torquato Tasso, που εκδόθηκε ανωνύμως στη Βενετία τό 1745, είναι ο Κυθήριος ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Μόρμορής (1720-1790).¹ Πρόσφατα ασχολήθηκα και πάλι με τον Μόρμορη (με ευκαιρία τή δημοσίευση του έργου του που ετοιμάζω), συγκεντρώνοντας νέα βιογραφικά στοιχεία από ανέκδοτα έγγραφα που βρήκα, ύστερα από έρευνες, στο Τοπικό Άρχείο Κυθήρων.²

Τό έργο του Tasso είναι μιά έξοχη, περίτεχνη *commedia pastorale* τής όψιμης ιταλικής Αναγέννησης. Ή ελεύθερη μετάφραση του Μόρμορη προσδίδει στο έργο άλλο “ύφος”, όμως με τό ζήτημα αυτό θά ασχοληθώ άλλου. Έδώ θά ήθελα να έπιστημάνω τό ότι, ανάμεσα στίς πολλές προσθήκες του Μόρμορη (που άποτελούν δικές του συνθέσεις) και ένω ή ποιμενική αυτή κωμωδία δέν έξελίσσεται σέ κάποιο συγκεκριμένο τόπο, σέ ένα σημείο του έργου και μόνο (Γ΄ 397-404) δηλώνεται ρητά τόπος δράσης. Ή Νερίνα άφηγείται στή φίλη της Δάφνη, πώς ήρθε στό σπίτι της ή Σίλβια, γιά να τήν παρακινήσει να πάει μαζί της στό κυνήγι. (Γιά πληρέστερη κατανόηση παραθέτω τό κείμενο από τόν στ. Γ΄ 389).

[NEPINA]

- 390 *Ήξάφνου εις τό σπίτι μου έπλάκωσε δρωμένη
ή Σίλβια όλόγυμη, τήν αίτία δέ μέλλει
νά τήν ειπώ, επειδή και παστροικά τήν ήξεύρεις,
όταν έπήγες μέ σπουδή τή βήθηθεια να εύρεις.
Και παρευθύς ένδύνεται και σιάζει τά μαλλιά της,
μέ πόθον μέ παρακαλεί και μ΄ όλην τήν καρδιά της*
- 395 *να θελήσω άντάμα της να πάγω στό κυνήγι,
όπου έταιριάσασι προχθές. (Ποτέ μήν είχα φύγει!)*
*Όπου έταιριάσαν τα προχθές να κάμουν στό Πολίχνι,
τόν τόπο μέ τό δάκτυλο στέκεται και μου δείχνει
και λέγει μου πώς από κεί είχασι να περάσει*
- 400 *άπ΄ τό Σαγκρι στή Δρυμαλιά, στ΄ Άπεράθου να πᾶσι.
Κι όταν γυρίσουν μέ χαρά όλους αυτούς τούς τόπους
και τό κυνήγι κάμουςι μέ άνδρειωμένους τρόπους,
να κατεβούσι παρευθύς, εις τό Φλεριό΄ να ρθούσι,
τά χέλια που τές καρτερούν εκεί δια να εύροϋσι.*

¹ ΣΠΥΡΟΣ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, “Γεώργιος Μόρμορής ό ποιητής του ‘Αμύντα’, *Έλληνικά* τ. 22 (1969), 173-182 και πιν. 3-4. Στο έξης: Σ.Α.Ε. 1969.

² ΣΠΥΡΟΣ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, “Νέες βιογραφικές ειδήσεις γιά τόν ποιητή Γεώργιο Μόρμορη (1720-1790) που μετέφρασε ελεύθερα (1745)

τόν *Aminta* του Torquato Tasso”, *Παράβασις* τ. 5 (2004), 13-27 και πίν. 1-2 (σ. 28), όπου και σχετική βιβλιογραφία. Στο έξης: Σ.Α.Ε. 2004.

³ Οί παρενθέσεις είναι του μεταφραστή, όχι δικές μου.

⁴ Φλορολό, στήν Α΄ έκδοση.

Οί πέντε, ύπογραμμισμένες στο κείμενό μας, ονομασίες άφοροϋν σέ χωριά, τοπωνύμια ή, γενικότερα, περιοχές τής Νάξου. Πώς βρέθηκαν σέ έπτά στίχους τοϋ Μόρμωρη συγκεντρωμένα πέντε ναξιακά τοπωνύμια;⁵ Παλαιότερα είχα ύποθέσει, ότι πιθανόν ο Μόρμωρης νά άνέφερε τά τοπωνύμια αυτά για νά “συγκινήσει” κάποια άγαπητό του πρόσωπο, π.χ. τή μητέρα του, άν καταγόταν άπ’ τή Νάξο, ή “κάποια άλλη άγαπητή στόν νεαρό ποιητή ύπαρξη, πού κατά κάποιοιον τρόπον συνδεόταν μέ τό ώραίο κυκλαδίτικο νησί”.⁶ Σήμερα γνωρίζουμε ότι ούτε ή μητέρα του ούτε ή γυναίκα του συνδέονταν μέ τή Νάξο.⁷ Βεβαίως, δέν ήταν άπαραίτητο ή γυναίκα του νά ύπηρειέ τό “τροφερό πλάσμα” πού ίσως τόν έπηρέασε. Άντιθέτως, αυτό άποκλείεται, γιατί ή γυναίκα πού παντρεύτηκε, γεννήθηκε μόλις τό 1738 και ήταν πολύ μικρότερή του.⁸

Δύο είναι τά έρωτήματα στά όποία πρέπει νά άπαντήσουμε: α’) Γιατί άναφέρονται τά ναξιακά αυτά τοπωνύμια; Και β’) Πώς ο Μόρμωρης έγνωρίζε τήν ύπαρξή τους; Κατ’ άρχήν πρέπει νά άποσαφηνίσουμε τό τί ακριβώς είναι τά τοπωνύμια αυτά.⁹ Τό Άπεράθου και τό Σαγκρό είναι μέχρι σήμερα ύπάρχοντα χωριά. Δρυμαλιά είναι όνομασία περιοχής στό κέντρο τοϋ νησιού και περιλαμβάνει διάφορα χωριά. Υφίσταται μέχρι σήμερα, όπως και τό Φλειό, τό όποιο είναι άγροτικό τοπωνύμιο (κοντά στό χωριό Μέλανες), γνωστό άπό τήν ύπαρξη εκεί άρχαϊκού Κούρου. Τό Πολίχνι είναι τοπωνύμιο άγροτικής περιοχής.¹⁰

Η Σιλβία πείθει τή Νερίνα νά τήν ακολουθήσει στό κυνήγι. Θυμίζω ότι ο Μόρμωρης, τυλώνοντας τό έργο του στή Βενετία, άσφαλώς είχε τή φιλοδοξία νά διαβασθεί όχι μόνο άπ’ τούς “Έλληνες πού διέμεναν εκεί, αλλά άπό τόν “άπανταχοϋ έλληνισμόν”.¹¹ “Ένας όμως άπό τούς διασημότερους έλληνικούς κυνηγότοπους τής τότε εποχής ήταν ή Νάξος και ιδιαίτερα κάποιας περιοχής τής. Ένας σοβαρός μελετητής, ο Δημ. Π. Πασχάλης, σημειώνει (περί τό 1930): “Και τό πάλαι και μέχρι πρό όλιγων άκόμη έτών ή θήρα ήτο άφθονος έν Νάξω και κατά τινα μέρη τής νήσου ύπηρεχον και έλαφοι πολυπληθείς, όπως σήμερα έν Ρόδο. Ο Γάλλος περιηγητής Ιωάννης Θεβενώ [Thevenot], έπισκεφθείς τήν νήσον κατά τό έτος 1650, άναφέρει ότι οι έν Νάξω εύγενείς μετέβαινον εις κυνήγιον έλάφων μετά τοϋ Τούρκου καθή κατά τήν θέσιν Άπλίχι, ή όποια ήτο πλήρης λιμναζόντων υδάτων και περι ήν ύπηρεχον πικρόν δάσος. Οτε δέ ο έν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτής τής Γαλλίας μαρκήσιος Νοαντέλ [de Nointel] έπεσκέφθη τήν νήσον, μετά μίαν περίπου εικοσιπενταετία, τώ 1673, μετέβη εις Φασολιά, διά νά κυνηγήση εκεί έλάφους. Ο Κορνήλιος Μάγνης [Cornelio

⁵ Πρέπει νά ύπενθυμισώ, ότι ή λέξη “τοπωνύμιο” μπορεί νά σημαίνει γενικά όνομασία τόπου (χωριού, κομόπολης, βουνού, δάσους κ.λπ.), αλλά άλλοτε και έναν ειδικά προσδιορισμένο τόπο (π.χ. για κάποιο βράχο: *τοη γρίας τό πήδημα*, για ένα χωράφι: *τό Μερκούρι*, κ.λπ.).

⁶ Σ.Α.Ε. 1969, 179.

⁷ Σ.Α.Ε. 2004, 15 - 16.

⁸ Σ.Α.Ε. 2004, 16.

⁹ Εϋχαριστώ θερμά τόν Ναξιώτη καθηγητή κ. Βασίλη Σφωρόρα πού είχε τήν εύγένεια νά μου παραχωρήσει σημαντικές πληροφορίες, καθώς επίσης και τόν Ναξιώτη φιλόλογο κ. Νικ. Κεφαλληνιάδη πού μου παραχώρησε επίσης σημαντικές

πληροφορίες και σχέδιο τοϋ χάρτη τής Νάξου, όπου είχε σημειώσει τίς θέσεις τών τοπωνυμίων.

¹⁰ Βλ. ΑΝΤ. ΚΑΤΣΟΥΡΟΣ, “Τοπωνύμια τής Νάξου”, *Ναξιακών Άρχείων*, τ. 1 (1947), 80.

¹¹ Στήν *Προσφώνηση* (29 - 30) ο ποιητής γράφει ότι εκείνοι πού πλήρωσαν για νά έκδοθεί τό έργο (έννοει τούς άδελφούς Μαρούτζη, βλ. Σ.Α.Ε. 2004, 18) τό έπραξαν

μόνο διά νά στολιζόν

τήν Έλλάδα κι άπ’ εύμορφα χαρτία [= έργα] νά τήν γεμίζον.

Παρόμοιες σκέψεις περί διαδόσεως στήν Έλλάδα σπουδαίων δυτικοευρωπαϊκών έργων (*Φραγιά*) βλ. πάλι στήν *Προσφώνηση*, 35 - 40.

Magni], ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Νοαντέλ, διηγεῖται ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τὸ ὑπὸ τοῦ Γάλλου πρέσβους γεγόμενον αὐτόθι κυνήγιον τῶν ἐλάφων”.¹²

Κατὰ τὸν Κυριάκο Σιμόπουλο ὁ Thevenot ταξίδεψε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1655.¹³ Πιστεύει ἐπίσης ὅτι οἱ πληροφορίες του γιὰ τὴ Νάξο, ὅπως καὶ γιὰ ἄλλες περιοχές, προέρχονται ἀπὸ συννομλίεις του στὴ Χίο καὶ ἀπὸ ἕνα σοβαρό, ἐπίσημο Ὑπόμνημα, πού κυκλοφοροῦσε χειρόγραφο, καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶχε ἀποσπάσει στοιχεῖα.¹⁴ Σταχυολογοῦμε ἀπὸ πληροφορίες τοῦ Thevenot πού παρέχει ὁ Σιμόπουλος: “Πολὺ εὐφορονηοὶ καὶ κυρίως ὁ κάμπος τῆς Darmilla [πρόκειται γιὰ τὴ Δρουμαλιά, πού καλεῖται καὶ Δαμαριώνας], ὅπου ὑπάρχουν 18 χωριά [...] Στὴν κοιλάδα τοῦ Plich (;) [τὸ ἐρωτηματικὸ εἶναι τοῦ Σιμόπουλου, ἡ περιοχὴ λέγεται Πλίχι ἢ Ἀπλίχι], ὅπου ὑπάρχουν πολλὰ ἔλη, ἀφθονοῦν τὰ χέλια [...] πολυάριθμα πανύψηλα ἐλάφια”.¹⁵

Ἡ Ὀλλανδὸς ἱστορικός καὶ Διευθυντὴς τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τῆς Χάγης κ. Ben Slot σέ σύντομο ἄρθρο του ἀναφέρει πληροφορίες γιὰ κυνήγι ἐλαφῶν κατὰ τὸν 17^ο αἰῶνα στὴ Νάξο, βάσει παλαιῶν πηγῶν.¹⁶ Ἀλλὰ καὶ πολὺ παλαιότερα ὁ περιηγητὴς Christophe Buondelmonti (1420) μιλάει γιὰ ἀγέλες ἀγριῶν ζώων “πλανώμενων” στὰ δάση καὶ στὶς πεδιάδες τῆς Νάξου.¹⁷

Ἦστερα ἀπὸ ὅσα ἀνέφερα πρὶν πάνω, γίνεται νομίζω κατανοητό, γιὰ τὸ Μόρμορος ξάφνου μᾶς μεταφέρει, σέ μιὰ σκηνὴ κυνηγιῶν, στὴ Νάξο. Ἦταν ἕνας “διάσημος” ἑλληνικὸς κυνηγότοπος. Ἐκεῖ ὑπῆρχαν ἐλάφια καὶ ἄλλα ἀγρια ζῶα, ὅπως καὶ στὸ κείμενο τοῦ Ἀμύντα ἀναφέρεται.

Καὶ παραμένει τὸ ἐρώτημα: Πῶς γινώριζε ὁ Μόρμορος τὰ τοπωνύμια; Οἱ πιθανές, κατὰ τὴ γνώμη μου ἀπαντήσεις, σημειώνονται λίγο παρακάτω. Πρὶν ὅμως, θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω δύο διαπιστώσεις:

α΄) Ἀπ’ ὅσο ξέρω, δέν ὑπάρχει κάποιο ἔντυπο ἔργο τῆς ἐποχῆς πού νὰ ἀναφέρεται σέ κυνηγότοπους καὶ τοπωνύμια τῆς Νάξου. Ἄρα ἀποκλείεται οἱ πληροφορίες τοῦ Μόρμορος νὰ ἀντλοῦνται ἀπὸ δημοσιευμένες ἢ καὶ, εὐρύτερα διαδεδομένες, χειρόγραφες πηγές.

β΄) Ἡ Μόρμορος δὲ φαίνεται νὰ γνωρίζει καλὰ τὰ πράγματα. Κατ’ ἀρχὴν ἀναφέρει ἐσφαλμένα Φλοριό, ἀντὶ τοῦ ὄρθου Φλεριό, αὐτὸ ὅμως τὸ προσπερνᾶμε, γιὰ τὸ δέν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος. Ἐπειτα, γράφει ὅτι τὸ κυνήγι θὰ γίνετο κατ’ ἀρχὴν στὸ Πολίχνη. Τὸ Πολίχνη εἶναι -ὅπως σημειώσαμε- ἀγροτικὸ τοπωνύμιο πού κεῖται ὅμως στὰ ΝΔ τοῦ νησιοῦ, κοντὰ στὴ θάλασσα.¹⁸ Δέν διαθέτουμε καμιά μαρτυρία γιὰ τὸ ὅτι ἐκεῖ κάποτε ὑπῆρξε κυνηγότοπος, ὅπου ζοῦσαν ἐλάφια καὶ ἄλλα ἀγρια ζῶα (π.χ. λύκοι), πού ἀναφέρονται στὸν Ἀμύντα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ Σαγχιό καὶ τὸ Ἀπεράθου, πού εἶναι χωριά, δηλαδὴ κατοικημένες περιοχές. Ἀλλὰ καὶ ἡ Δρουμαλιά εἶναι ἕνας τόπος πού περιέχει πολλὰ χω-

¹² Δ. Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, λ. *Νάξος*, στὴν Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, χ.χρ., τ.18, 30. Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου.

¹³ ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ξενοὶ ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα*, τ. 1, γ΄ ἔκδ., Ἀθήνα 1976, 558.

¹⁴ Ὁ.π., 561 - 562, 566.

¹⁵ Ὁ.π., 566. Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου.

¹⁶ BEN SLOT, “Τὰ ἐλάφια τῆς Νάξου”, *Φιλολο-*

γικὸν Ναξιακὸν Μέλλον, Ἰανουάριος 1978, 3. Τὴν ὑπόδειξη τοῦ ἄρθρου ὀφείλω στὸν κ. Ν. Κεφαλληνιάδη, τὸν ὁποῖον καὶ πάλι εὐχαριστῶ.

¹⁷ É. LEGRAND, *Description des îles de l' Archipel Grec (1420) par Christophe Buondelmonti*, Amsterdam, φωτ. ἐπανέκδοση 1974, 57.

¹⁸ Βλ. Χάρτη Νάξου, Road editions, Athens, χ.χρ. (σύγχρονή μας ἔκδοση).

ριά, κοντινά μεταξύ τους, και μόνο στην ευρύτερη περιοχή της θά μπορούσε να κυνηγήσει κανείς. Η διαδρομή, επίσης, που όριζεται ότι θα ακολουθήσουν οι “νυμφάδες” για το κυνήγι είναι ανορθόδοξη: από το Πολίχι θα προχωρήσουν ΒΑ προς το Άπεράθου και από κει θά συνεχίσουν κεντροδυτικά της νήσου προς το Φλεριό, ενώ μπορούσαν να φτάσουν εκεί από συντομότερη διαδρομή, μέσα από μονοπάτια. Τέλος, το Φλεριό αναφέρεται απ’ τόν Μόρμορη ως τόπος με πολλά χέλια, ενώ τέτοιες πληροφορίες δεν μās έχουν παραχωρήσει οι γνωστές πηγές, για εκείνη την εποχή. Αντίθετα, οι πληροφορίες μας για υδροτόπους με χέλια συνδέονται με το Απλίκι (ή Πλίκι), που βρίσκεται πολύ πιό ΝΑ.¹⁹ “Υστερα απ’ όσα παραπάνω αναπτύξαμε, οι δυνατότητες να εγνωρίζε ο Μόρμορης τά τοπωνύμια αυτά, είναι οι ακόλουθες:²⁰

- 1) Ο Μόρμορης, έφηβος, πριν πάει για σπουδές στην Πάντοβα, είχε επισκεφθεί τή Νάξο και είχε γυρίσει τό νησί, συμμετέχοντας σέ κάποιες περιηγήσεις εκεί. Η υπόθεση αυτή δέ φαίνεται κατ’ αρχήν πολύ πιθανή -χωρίς βεβαίως να αποκλείεται- λόγω τών τότε “στενών” οικονομικών δυνατότητων τής οικογενείας του. Μπορεί όμως να είχε φιλοξενηθεί από κάποιους φίλους που τόν κάλεσαν.
- 2) Κάποιοι Ναξιιώτες επισκέφθηκαν τά Κύθηρα (ή εγκαταστάθηκαν εκεί) και συνδέθηκαν με τόν νεαρό τότε Μόρμορη, πριν ταξιδέψει βέβαια για τήν Πάντοβα. Από τίς άφηγήσεις τους πληροφορήθηκε για τούς κυνηγότοπους τής Νάξου.
- 3) Ο ποιητής στην Πάντοβα ή στή Βενετία, είχε φιλικές σχέσεις με κάποιους νεαρούς Ναξιιώτες που του μιλούσαν για τό νησί τους κι έτσι, όταν αποφάσισε να προσδώσει έλληνική χροιά στόν κυνηγότοπο του έργου του, άνεφερε -πως τά θυμόταν- τά ναξιακά τοπωνύμια. Ή ίσως σχετιζόταν με κάποιους πρεσβύτερους Ναξιιώτες έμπορευομένους κ.ά., στην Πάντοβα ή τή Βενετία, που του είχαν μιλήσει για τό νησί τους και για τούς κυνηγότοπους.
- 4) Γνώρισε στή Βενετία ή στην Πάντοβα κάποια νεαρή Ναξιιώτισσα, που του είχε μιλήσει για τό νησί της. Θέλοντας να τήν “κολακέψει” άνεφερε τά ναξιιώτικα τοπωνύμια συνδέοντάς τα με τή “Θουλική” φήμη τών κυνηγότοπων τής Νάξου. (Θά μου άρεσε να έπαληθευόταν αυτή ή τελευταία πιό “ρομαντική” υπόθεση: αλλά δέν τό βλέπω).

Και οι τέσσερις αυτές υποθέσεις παραμένουν υποθέσεις. Ίσως μπορεί να προβληθούν και άλλες. Γεγονός είναι πάντως τό ότι πλύν τών στίχων που προσημειώσαμε, στους οποίους αναφέρονται τά ναξιακά τοπωνύμια, σέ κανένα άλλο σημείο του έργου ούτε γλωσσικά ούτε ιστορικά ούτε λαογραφικά αναγράφεται κάτι που να σχετίζεται με τή Νάξο ή με οποιοδήποτε άλλο αΐγαυοπελαγίτικο νησί.

¹⁹ Πληροφορία του Ν. Κεφαλληνιάδη. “Όπως μου έλεπε τό Άπλίκι είναι σχετικά κοντά στόν Φρόντα.

²⁰ Για όσους δέν έχουν διαβάσει τά προαναφερθέντα μελετήματά μου και μπορεί να θέσουν τό ερώτημα, μήπως ό μεταφραστής του *Aminta* ήταν κάποιος Ναξιιώτης, υπενθυμίζω τά γεγονότα που αποκλείουν μιά τέτοια υπόθεση:

α) Ο Pier Antonio Scerassi (1721 - 1791), σύγχρονος του Μόρμορη, πρώτος, κορυφαίος βιογράφος του Τ. Tasso, παραδίδει ρητά, ότι μεταφραστής του *Aminta* είναι ό Γ. Μόρμορης.

β) Γλωσσικά τό κείμενο προβάλλει σαφώς έπτα-

νησιακά στοιχεία, αλλά και ιδιαίτερες γλωσσικές εκφράσεις τών Κυθίων - πλύν κάποιον κοινών τόπων τής έν γενει λαλουμένης τότε έλληνικής δέν υπάρχει στό κείμενο καμιά ένδειξη κυκλαδικου ή ιδιαίτερα ναξιιώτικου γλωσσικού ιδιώματος.

γ) Δέν μαρτυρείται Ναξιιώτης λόγιος εκείνης τής εποχής (περ. 1740 - 1745), που θά μπορούσε να έχει συνθέσει τήν έλευθερη αυτή μετάφραση του *Aminta*: άκρύτερα, οι πηγές δέν αναφέρουν κανέναν Ναξιιώτη με λογοτεχνικές προθέσεις (στην άπλή, λαλουμένη γλώσσα) τήν εποχή εκείνη, που μάλιστα έδρασε στή Βενετία.